

Opponensi vélemény

Dr. Szombathy Zoltán, *Az iszlám Fekete-Afrikában*

c. akadémiai doktori értekezéséről

A tárgyválasztás és az általános értékelés

A dinamikusan terjedő iszlám központi államainak súlyos modernizációs válsága, a vallás, a kultúra, a gazdaság és a társadalom vagy mindenekelőtt a politika, sőt „az átmeneti politika” kérdéseivel foglalkozó orientalisztika (arabisztika, iszlámtudományok...) jellegénél fogva kevesebb figyelmet fordít az iszlám peremterületeinek kutatására. Azokat a területeket, népeket és kultúrákat értve ez alatt, amelyek az iszlám tömb és egy másik, keresztény vagy animista vagy más kulturális beágyazottsággal és háttérrel rendelkező régió határvidékének számítanak, s amelyeken statisztikai adatokkal igazolható módon az iszlám fokozatos terjedését figyelhetjük meg.

Jól ismert területekről van szó az európai, az ázsiai vagy az afrikai határokon, amelyek a dél-kelet- vagy dél-nyugat-ázsiai és észak-afrikai régiót betöltő iszlám világ körül húzódnak, s amelyek feszültségekkel teli életéről folyamatosan tájékozódunk a média révén. De nem csak a politikum érdekviszonyainak, az iszlám hegemon szerepbe emelkedésének vagy ebbéli törekvése sikerének-sikertelenségének, hanem a kultúrák találkozásának, egymásra hatásának, sokszor felszínes, máskor mélyebb egymásba fonódásának rendkívül változatos lehetőségeit is megtapasztalhatjuk. Ezek tudományos igényű feltárása és pontos leírása jelentős eredményekkel járulhat hozzá a peremterületek megismeréséhez, a bekövetkező és várható folyamatok előre jelzéséhez. Magától értetődik, hogy olyan szakemberek végezhetik el ezt a munkát, akik járatosak a határterületeken érintkező kultúrákban, s nem csak az iszlám vagy csak a másik oldal felől közelítenek a felmerülő kérdésekhez, hanem ezek kölcsönhatását is látják, és tudományos keretek alkalmazásával értelmezni és bemutatni is tudják az eredményeiket.

Dr. Szombathy Zoltán *Az iszlám Fekete-Afrikában* c. értekezése az ilyen dolgozatok közé tartozik. A munka a peremterületek egy kitüntetett részét, az iszlám tömb és fekete-afrikai szomszédsága között kialakult kulturális fejleményeket, társadalmi és politikai változásokat mutatja be. Különösen indokolt ez a tárgyválasztás Magyarországon, mert a közkézen forgó iszlám-értelmezésekben vagy akár összefoglalásokban általában kevesebb figyelmet kap ez a régió. Az érdeklődő vagy tájékozódni kívánó ki van/volt téve a sokszor meg nem értett jelenségek pontatlan és óhatatlanul is félrevezető értelmezésének, ahogy például a középkori arab világutazó, Ibn Battúta útleírásának magyar fordításában is láthatjuk. Hiánypótló munka tehát, hiszen a magyar tudományos életben e területeken ismeretlen a megalapozott és módszeres iszlám kultúrakutatás.

Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor, hogy a dolgozat értékét nemzetközi vonatkozásban kiemelkedővé teszi a választott módszer, a sokszor a tudósok által célszerűen alkalmazott történelmi/kronológiai és/vagy geográfiai/regionális szempontokat mellőző megközelítés, amely az iszlám afrikai peremvidéke muszlim közösségeinek *általános* és *tartós* sajátosságaira koncentrál, és azok *szintézisét* fogalmazza meg. Ilyen értelemben Szombathy Zoltán munkája a nemzetközi szakirodalom és saját kutatásainak eredményeit *új szempontok szerint rendező szintézis*, s angol nyelvű megjelenésével minden bizonnyal beilleszkedik majd a nemzetközi kutatás alapvető kézikönyveinek a sorába.

Ezzel összefüggésben le kívánom szögezni, hogy az értekezés véleményem szerint eleget tesz az akadémiai értekezésekkel szemben támasztható követelményeknek. A szerző mind Magyarországon, mind külföldön is ismert és elismert kutatója az iszlám és az afrikai peremterület kultúrájának, kiválóan ismeri a térséget, hiszen évtizedek óta ez képezi fő kutatási területét, széles körűen a tájékozott a kérdéskörrel foglalkozó szakirodalomban, hazai és nemzetközi konferenciák állandó résztvevője, nemzetközi referenciamunkákban közreműködő szerző, forrásművek kiadója, fordítója, egyetemi oktató és a térség országainak egy részében személyesen is járt. Személyében szerencsésen elegyíti az iszlám/arab világ és az afrikai peremvidék kultúrájának kétféle, gyakran homlokegyenest ellentétes következtetésekre jutó megközelítését, az egyszerűség kedvéért nevezzük az egyiket filológiai / bölcsészettudományinak, a másikat pedig társadalomtudományinak.

Az értekezés általános szerkezete

Az Előszót (4-11.o.) a szerző mintegy a klasszikus angol tudományos értekezés hangján kezdi: „Ez a könyv az iszlám világ egy fontos, ám fontosságához képest többnyire túl csekély figyelmet kapó részéről szól: Fekete-Afrika muszlimok lakta területeiről.” Statisztikákkal, a demográfiai trendek mutatóival és a vallásváltás dinamikájának adataival igazolja, hogy a vizsgált térség kulturális és vallási életében az iszlámnak alapvető és fokozódó jelentősége van.

Körültekintő gondossággal tér ki a tudományos közéletben nagy figyelemmel kísért – az azonosításokat biztosító – átírási problémákra az arab nevek és az afrikai népnevek tekintetében. Megoldása ebben a magyar kötetben jól átgondoltnak és olvasóbarátnak tekinthető. Nyilvánvaló, hogy az értekezés angol nyelvű megjelentetése esetén az angol tudományos szövegek átírási gyakorlatához kell igazítani a megoldásokat.

Szombathy tehát abból indul ki, hogy a fekete-afrikai iszlám vallásgyakorlásnak és társadalomnak számtalan olyan vonása van, amely a kontinens nagy részén hasonló képet mutat. Ennek alapján tervezte meg az anyag elrendezését, amelyben a következő tematikus fejezeteket alakította ki: I. Eredet és etnikum (12-60. o.), II. Társadalom és kultúra (61-146. o.), III. Vallási élet (147-225.o.), IV. Történelem (226-260.o.).

Az Utószóban (261-264.o.) néhány alapvető megfigyelést foglal össze a szerző, amelyek közül hadd emeljük ki azt, hogy „nincs önálló, az iszlám más részeivel szembeállítható 'afrikai iszlám': ha Fekete-Afrika muszlim kultúrái részét alkotják egy nagyobb kulturális egységnek, az nem lehet más, mint az iszlám világ.”(263.o.)

Az I. Függelékben (265-266.o.) közli *A muszlim népesség aránya Fekete-Afrika országaiban*, c. kimutatást, majd a II. Függelékben (267-274.o.) összefoglalja *A szövegben említett afrikai népcsoportokat*. A Források cím alatt (275-310.o.) pedig 36 oldalon következik 526 könyv- vagy tanulmánycím felsorolása. Megjegyzem, hogy az értekezéshez csatolt Tézisfüzetben a szerző utalt arra is, hogy további kiegészítéseket, térképeket, diagrammokat csatol a kiadásban megjelenő munkához. Ezek eligazító-megvilágító jellegükből fakadóan fontos adalékai lesznek a kiadványnak.

Az értekezés fejezetei

A következőkben a dolgozat tematikus fejezetei egy-egy jelentősebb megállapítását tárgyalom.

I. Etnikai kötődés, eredet, identitás

A dolgozat első része az etnikai tényező vizsgálatával, az eredet és az identitás kérdéseivel foglalkozik. Tény, hogy az iszlám világon belül az itt tárgyalt Fekete-Afrikában található a legtöbb muszlim népcsoport, amelyek között egészen alacsony és egészen magas lélekszámú népek is előfordulnak. Az etnikai kötődés, az eredet, az identitás kérdéseinek bizonyos jellegzetességei e népek széles körében fellelhetők, társadalmi, kulturális és politikai életüket alapvetően meghatározó elemként kell azokat figyelembe venni.

Ezek között, mint Szombathy megállapítja, az arab genealógia (*nasab*) sajátos, a közel-keleti, arab nyelvű muszlim kultúrából kölcsönzött "nyelvezet", amelyet Fekete-Afrikában egészen új kontextusokban és sajátos társadalmi célokra alkalmaznak. „Valójában” – írja – „kis számú [arab] bevándorló nyelvét, kultúráját és etnikai identitását vette át a helyi népesség jelentős része, s az apai identitást itt mindenekelőtt az apaági arab ősökre visszavezetett genealógia fejezi ki.” (31.o.) Ugyanott egy lábjegyzetben utal arra, hogy a *magyaráb* núbiai törzs eredetmondája ezt a jelenséget hitelesíti amennyiben az egyiptomi-szudáni határvidék középkori oszmán-török helyőrségei és núbiai nők házasságából született ősökre megy vissza. A kilencvenes évek elején tartott magyarok világtalálkozóján nagy feltűnést keltő csoport egy Ibrahim nevű, magyarnak tekintett ősapát őriz emlékezetében. Szombathy könnyedén, nagy biztonsággal és meggyőző adatokkal írja le és mutatja be Fekete-Afrika egyes népei fiktív genealógiáinak körülményeit, függetlenül attól, hogy Kelet-Afrikában a Kongói medencében vagy a Szahara nyugati oldalán élő csoportokról van szó.

A fejezetben hangsúlyosan tárgyalja az etnikai asszimiláció jelenségét, amely Fekete-Afrikában rendkívül változatos képet mutat, és ma is nagy tömegeket érint. Kitér a foglalkozás, a házasságok, a nyelvhasználat fokozatainak részletező bemutatására, és kiemelten tárgyalja az etnikai és a vallási identitás szoros összefonódását, amelyik általánosan elterjedt a vizsgált területek népei körében. A fejezet végén külön foglalkozik két sajátos afrikai etnikummal: a szuahélikkel és az idézőjellel megkülönböztetett pszeudo-arabokkal. Szombathy alapvető jelentőséget tulajdonít az etnikai kötődések részletes tárgyalásának, mert elemzései szerint egy sor vallási ellentétként beállított konfliktusvalójában elfedi, vagy más kontextusba helyezi a háttérben meghúzódó – és a valódi konfliktust jelentő – etnikai tényezőt. A feszültségek megértése és kezelése az etnikai viszonyok tisztázása nélkül lehetetlen.

II. Társadalom és kulturális élet

Miután Afrika muszlim közösségei nagyon változatos földrajzi környezetben élnek a trópusi dzsungeltől a félsivatagos területekig, a tengerparttól a Szahara-széli oázisokig, a magas hegyektől a forró mélyföldekig, az életmód tekintetében rendkívül változatos képet mutatnak. Az értekezés második fejezete ebben a keretben foglalkozik a nomád és a letelepedett (földművelő) népségek közti különbséggel, illetve külön tárgyalja az egyes kereskedőcsoportok és a távolsági kereskedelem hálózatainak működését. További fontos témakör a városok és a városiasodás szerepe az afrikai muszlim kultúra alakításában. Az anyagi kultúra bizonyos tényezői (különös tekintettel az öltözködés és a táplálkozás kérdéseire) és a szellemi kultúra is nagy hangsúlyt kap.

Szombathy Zoltán különösen hosszan foglalkozik az oktatás kérdésével. Ez azért kiemelkedően fontos, mert segít megérteni az afrikai muszlim és keresztény népek közötti kulturális különbség (a muszlim elmaradottság) okait a vallási szempontból vegyes országok tekintetében is. A muszlim közösségekben az oktatás gerincét ugyanúgy, ahogy az iszlám világ más részein is a Korán-iskola jelenti. Az alapvető cél ezekben az iskolákban a Korán szövegének az elsajátíttatása, ami megfelelő körülmények között oda vezethetett, hogy a tanulók megtanulják az arab betűkkel való írást és olvasást is. Szombathy végig vezeti az olvasót az érintett területek oktatási intézményein, és vázolja a magasabb szintű képzés kereteit is. A középfokú iskolák a Korán-értelmezés, a vallástudományok városi helyszínei voltak, ahol egy-egy kiemelkedő tudós szerző művei számítottak tananyagnak. Feltűnő, hogy sokszor a vallási képzőközpontok nem estek egybe az adott politikai alakulat fővárosával.

Törzsek, nemzetségek, nagycsaládok monopolizálták egyes területeken az oktatást és különösen a vallástudományok művelését. Timbuktu, Zanzibár iskolái messzi földről vonzották a diákokat ezen a peremvidéken is. De a „tudás/tudomány keresés” (*talab al-ilm*)-jének szándékával sok afrikai diák tanult a központi iszlám területek oktatási centrumaiban a középkortól kezdődően, s ez mai napig élő eleven hagyomány, amely például a „közép” iszlámját hirdető szunnita iszlám világ központjának számító kairói al-Azhar Mecset és Egyetem egyik küldetése.

A gyarmatosítás kapcsán kialakult keresztény vallású politikai és gazdasági elit diszkriminatív intézkedései súlyosan sértik a muszlim lakosok iskoláztatási igényeit, állítja Szombathy, hiszen – egy csádi helybeli megfogalmazása szerint – „az európai iskola célja csak az, hogy a muszlimok gyermekeiből fekete keresztényt (*naszráni azrag*) neveljenek” (126.o.) Nem csoda, hogy a muszlim lakosság nem adta a gyerekeket a keresztény iskolákba. Ami további súlyos kulturális lemaradást eredményezett. Szombathy kritikus megjegyzései mögé felsorakoztatja a fekete-afrikai iszlám oktatási helyzetéről készült tanulmányok és monográfiák egész sorát Tanzániától Sierra Leóne-ig, és Csádtól Szenegálig.

A rabszolgaság és a rabszolgakereskedelem afrikai muszlim és keresztény gyakorlatát összefoglaló alfejezet (128-139.o.) eredeti dokumentumokra támaszkodva ismerteti a rabszolgaság intézményének működését. A házi rabszolgaság elterjedtsége és alapvető jellege mellett rámutat arra is, hogy az amerikai Újvilágból ismert ültetvény-rabszolgaságot is ismerték. A főszabály az volt ugyan, hogy muszlimot nem lehetett rabszolgává tenni, viszont számos olyan beszámolót lehet olvasni a történeti dokumentumokban, amelyben jogtalanul rabszolgapiacra hurcolt muszlimokat bírósági eljárással szabadon engednek, vagy kiváltanak a rabszolgaságból. Másfelől a képzett körökbe tartozó rabszolgák sokszor komolyabb politikai szerepet szerezhettek annak belátásával, hogy egy szabad ember (családfő) lojalitása adott esetben ingadozhat a családja és az uralkodója között, míg a rabszolga csak az urának tartozott engedelmisséggel.

Szombathy munkájának érdemi részét képezi a rasszizmus fekete-afrikai kérdésének a tárgyalása. Az iszlám tanításaiban nincsen semmi helye a rasszizmusnak. A Szahara északi és déli oldalán találkozunk a világos bőrszínű, és a sötét bőrszínű népesség. A déli részen több a sötét bőrszínű, északon pedig a világos bőrszínűek adják a lakosok többségét. Az északra került feketék viszont lényegében az oda került *rabszolgák leszármazottai*. Megítélésükben ez az *ősök rabszolga-mivolta* körülmény fontosabb szerepet játszik, mondja Szombathy. S ehhez kapcsolódva hangsúlyozza, hogy a külső szemlélő számára rasszista kijelentések, magatartások mögött ebben a kérdésben is inkább etnikai különbségek vannak (pl. etnikai nepotizmus, 146. o.)

III. Vallási élet

Az iszlám fokozatos terjedése az afrikai kontinensen, s felgyorsulása az elmúlt száz-százötven évben fölveti a kérdést, mi az oka az áttérések ilyen alakulásának? Különösen szembeszökő a jelenség, ha a gyarmatosítás idején komoly támogatással működő keresztény missziók viszonylagos eredménytelenségével állítjuk szembe az iszlám terjedését. Szombathy Zoltán az értekezés harmadik fejezetének elején erre a kérdésre keresi a választ, s azt mondja, hogy a két világvallás küzdelmében azért áll jobban az iszlám, mert az nem „a fehér ember vallása”, s hogy ez az európai hatalmak és az afrikai népesség viszonyát tükröző nézet általában igaz a hódító erőszakkal fellépő más

vallásúakkal szemben is. Az ezzel összefüggésben említett példa az etiópiai *amhara* hódítások és a meghódított *oromó* nép ellentétét mutatja be. „Az [iszlám vallásra való] áttérés fő mozgató rugója ... az elnyomó *amhara* hatalom elutasítása, az etióp császársággal szembeni ellenállás volt.” (149.o.)

Szombathy kitér a „terápiás áttérésre”, amely a szellemekkel való küzdelemhez kapcsolja az áttérést: a megszállott emberből ti. csak akkor lép ki a szellem, ha áttér az iszlám vallásra. Ugyanitt tárgyalja a „muszlim mágia” vonzerejét, amit a *fulani* nép és *kilba* nép közötti kapcsolatban tárt fel a kutatás: a muszlim vallású *fulanikat* varázserővel rendelkezőknek tartják az animista *kilba* nép tagjai. A saját lányaik ui. szívesebben mennek férjhez a *fulanikhoz*, akik valamilyen orvossággal – varázslattal – biztosítják a vonzerejüket. A *kilba* nép fiai az iszlámra áttérve megszerzik ezt a vonzerőt. De az iszlám alkoholtilalma is szerepet játszhat az áttérésben, ui. az animista alkoholfogyasztás destruktív következményei ezzel felszámolhatók (150.o.). Rendkívül adatgazdag és részletező magának az áttérés aktusának és az új életvitel kialakításának bemutatása: a környezet milyen hatására milyen elemekkel telik meg az „iszlám” elvont rendszere, illetve ezeket miként fogadja el, vagy utasítja vissza egy adott közösség, pl. az unokatestvér házasságok páthuzamos vagy kereszt rendjét vagy a női körülmetélés gyakorlatát stb.

Az iszlám vallásra történő áttérés az esetek egy részében nagyon felszínesnek látszik, ritkán jelent drasztikus szakítást a hagyományokkal és az életmóddal, s a mindennapi életben gyakorlatilag nagyon kevés változtatással jár. Az újjáteremtett vallásosság nyitottsága, a hagyományok ereje folytán sokszor visszacsúszik az animista képzetek világába. Muszlim szent szövegek fétisekké válhatnak. Szombathy jól válogatott forrásanyagok fordításával és a szövegbe emelésével hitelesíti az iszlám vallás „felszínes” terjedésének lehetőségéről mondottakat, s így az iszlám szinkretizmus fogalmával írja le az iszlám vallásra áttért fekete-afrikai közösségek vallásosságát. Ez az iszlám előtti korszak hagyományainak bizonyos összefüggésekben megfigyelhető tovább élését jelenti, ugyanakkor ehhez a belső környezetet az iszlám jellemző vallási rendszere adja. Az eredendően két különböző rendszerként felfogott struktúra egy összefoglaló világlátás keretében egységet képez, és mint ilyen képes támogatni az adott közösség boldogulását. Tovább él az animista eredetű áldozati ünnep, fennmarad a fák kultusza vagy a szent helyek kultusza. A mágia és a varázslat világa tovább gazdagodik, az amulettek és talizmánok terjednek, a Korán-víz: az írotáblára írt Korán-szöveg, amit egy ivóedénybe mosnak, s ezt – a gyógyulás reményében – a páciensnek el kell fogyasztania. Mindazok az elemek, amelyek a normatív iszlám kereteit messze meghaladják, itt szerves egységet alkotnak az iszlám kitüntetett alapelveivel, és világos keretet adnak az Isten, az ember és a világ egymáshoz való viszonyának elrendezéséhez.

A részelemekben megfogható szinkretizmus igazi formája azokban a kultuszokban jelentkezik, amelyek a két világlátás összeolvadását természetes módon valószínűsítik meg: a megszállottsági kultuszokban. Fel kell figyelni arra, írja Szombathy, hogy a szertartások számos ellentmondásos helyzetet teremtenek, de ezeket jótékony kerülőkkel mindig feloldják a résztvevők, pl. az áldozati állat vérének elfogyasztása, vagy az arcra kenése. Ugyanígy, a maszkos kultuszok, amelyekben a maszkok szellemeket testesítenek meg, bár itt nem megszálló szellemekről van szó, hanem más típusokról, többnyire az ősök

szelleméről. A maszk mellett az ember egész testét el kell fedni valamilyen takaró öltözettel, mert a szellem nem illik össze az emberi jellegű testtel.

Ezt követően a kevésbé tipikusan afrikai jellegzetességeket mutató vallási irányzatokat tekinti át, a szúfizmus (vallási misztika) ágait, mint a nyugati Tidzsánijja vagy a Kádírjija stb. majd a szúfi szentek kultuszát, a vallásjogi irányzatokat, s végül a modern iszlám reformmozgalmakat és ezekkel összefüggésben a *saría* (vallási törvény) bevezetésének kérdését. Különösen értékes adatokat nyújt a nagy dzsihádok rendszeres bemutatása (205-213.o.). Az etnikai szempontok meghatározó szerepe ezekben a politikai alakulatokban is alapvető tanulságként térnek vissza. Szombathy az afrikai iszlám társadalmi és politikai mozgalmában a meghatározó mozzanatot az etnikai feszültségeknek tulajdonítja.

A gyarmatosítás során és annak céljai következtében tág lehetőséget kapott a keresztény misszió az afrikai kontinensen. Az iszlám hittérítő tevékenységét ezzel szemben helyi muszlim írástudók végezték, akik személyes kapcsolatok révén érték el kézzelfogható eredményeket a többnyire animista vallású népek körében. A kezdetektől fogva intézményesült, komoly finanszírozással támogatott keresztény missziók külföldről, idegenből érkezett professzionális hittérítőket alkalmaztak. Oktatási rendszerük a gyarmatosítás civilizációs üzenetét képviselte, sok-sok megoldatlan kérdéssel együtt.

III. Történelem

A fejezet első részében a történetírás forrásainak áttekintő bemutatásában a szerző rámutat arra, hogy a szóbeliség mellett mennyire fontos forrásanyagot tartalmaznak a különböző írásokkal lejegyzett történeti beszámolók. A források tehát szóbeli hagyományokban, arab nyelven, arab betűkkel jelzett helyi nyelveken vagy helyi nyelvek helyi betűkészlettel kialakított írásával vannak rögzítve. Nyilvánvaló, hogy egyéb külső források jelentős adatokat tartalmazhatnak, de az alapvető forrásanyag az iszlám kultúrához köthető.

Az afrikai állattartó nomádok társadalomszerkezetének leggyakoribb formája az úgynevezett *szegmentált ágazatok* rendszere, mondja Szombathy Zoltán, s ezzel a közel-keleti társadalmak egyik mai napig érvényes és a modern állami berendezkedést is befolyásoló sajátosságára mutat rá. Ezzel együtt hangsúlyozza, hogy ennek valódi működését a konfliktushelyzetekben figyelhetjük meg. A szomáli népesség társadalomszerkezetének bemutatása alkalmat adott arra, hogy kimondja, bár bizonyos fenntartásokkal, hogy a modern állami berendezkedés pártrendszere többnyire lefedi a társadalom szegmentált ágazatait (236.o.).

Az iszlámban az apaági leszármazás és öröklés rendszere jellemző. Az afrikai környezetben nem volt ritka az anyaági társadalomszerveződés, ami az iszlám áttérést követően is megmaradt, ahogy például a tuaregek társadalmában (238.o.), vagy a Comore-szigeteken, de – ahogy fogalmaz – kompromisszum gyanánt a bilaterális

rendszer is meg lehet találni. Szombathy gazdag forrásanyag alapján mutatja be a patrilineáris rendszerre való áttérés és az iszlám terjedése közötti kapcsolatot (241).

Az afrikai államok többsége királyság volt egy örökletes dinasztia uralma alatt. Az uralkodói szerepet nem mindig a muszlimok töltötték be, ám kisebbségi helyzetben mindig a kisemberek érdekeiben lépett föl. Előfordult, hogy a muszlim értelmiségi elit elismerésképpen önálló települést adtak nekik az uralkodók, aminek a dolgaiba már nem szóltak bele. A privilégiumok közé tartozott többek között az adókedvezmény, vagy speciális jövedelemforrás biztosítása a nagy tekintélyű muszlim vezető értelmiségiek számára. Miután a futólag összefoglalja a középkori nagy muszlim birodalmakat (244-247.o.), rátér a teokratikus államok bemutatására, s három kiválasztott birodalom működését vizsgálva a megosztott hatalom, a zsarnoki hatalom és a modern etnikai nepotizmus következményeire mutat rá.

A gyarmatosítás rendkívüli reakciókat váltott ki a meghódított területek lakosságából, amiben meghatározó szerepe volt a hódítók kereszténységének is. A muszlim lázadások hátterét az idők végeztével kapcsolatos eszkathológiai elképzelések biztosították, amelyben kitüntetett szerepe van az eljövendő Mahdinak. Legismertebb ebben a tekintetben a szudáni Mahdi, Mohamed Ahmad lázadásának és mozgalmának a története, amely 1882-1899 között fennálló, Umm Durmán központú teokratikus államot hozott létre, s amely végül Kitchener brit tábornok győzelmével zárult le.

A függetlenné vált afrikai muszlim államok jelentős részében az államhatalom keresztény kézben van, amely a gyarmati kor politikai és oktatásai viszonyainak a következményeképpen állt elő. Nem meglepő, hogy az államhatalom és az iszlám vallási elit viszonya ezekben az országokban ellentmondásos. A kibontakozást sokszor az etnikai nepotizmusra hivatkozó etnikai ellentétek gátolhatják.

*

Megjegyzések

Az értekezés nyelve és előadása világos, jól követhető, tárgyyszerű, az átírások konzekvensen jelennek meg, néhány elütés, betűhiány jelenik meg itt-ott, amelyek nyilván a végső változatban már ki lesznek javítva.

A visszakeresés lehetősége szempontjából fölöttébb hasznosnak tartanám egy *mutató* készítését, népek, nyelvek, országok, földrajzi egységek stb. előfordulására és különösen azokra a *fogalmakra* vonatkozóan, amelyek a szintézis tematikus gerincét alkotják.

A várható magyar/angol kiadvány használhatóságát nagymértékben növelné egy *fogalomtár* is.

Összefoglaló értékelés

Dr. Szombathy Zoltán a mai magyar arabisztika középnemzedékének nemzetközi és hazai szinten is elismert kutatója, aki az iszlám világa kevésbé feltárt peremvidékének vallásos közösségeit vizsgálja a történeti antropológia és a filológia eszköztárával.

Eredményeit a következő címszavak foglalják össze:

- az iszlám vallásosság három típusának (szinkretisztikus, misztikus, reform) gyakorlati megkülönböztetése és bemutatása
- a genealógia mint az arab kultúrából kölcsönzött „nyelvezet” alkalmazása az afrikai iszlám világában
- az afrikai (idézőjeles) vagy pszeudo-arab etnikai kötődés elemzése
- az etnikai és a vallási identitás és az asszimiláció tárgyalása
- az etnikai tényező és a szinkretisztikus muszlim vallásosság bemutatása
- a szinkretisztikus megszállottsági kultuszok tárgyalása
- a „rasszizmus” kérdései
- a „rabszolgatartás” afrikai gyakorlata
- gazdag elsődleges forrásanyag használata
- alapelvek az átírások és a népnevek használatában
- naprakész statisztikai adatok

Összességében Magyarországon hiánypótló munka, hiszen a fekete-afrikai iszlám megalapozott és módszeres kultúrakutatása gyakorlatilag lefedetlen kutatási terület a magyar tudományos életben. Az erre a tudományterületre tartozó kutatások és publikációk száma világszerte növekszik, elérkezett az idő egy olyan *szintézis* megírására, amely tud annyira egyetemes és egyszerre konkrét lenni, hogy a rendkívül tág kulturális tér *általános és tartós* sajátosságairól számot adjon. Ezzel világos képet – térképet – nyújtva a magyarországi tudományosságnak a fekete-afrikai iszlám helyzetéről, illetve a „kutatás állásáról”, amivel gyakorlatilag megkezdődik a tudomány ezen hazai fehér foltjának a felszámolása. Nagyívű további kutatási programot – sőt, programokat – olvashatunk ki a munkából, ami nemcsak a magyar, de nemzetközi érdeklődésre és együttműködésre is számot tarthat.

Ezek alapján javaslom az értekezés nyilvános vitára bocsátását és Dr. Szombathy Zoltán részére az MTA doktori cím odaítélését.

Piliscsaba, 2021. május 31.

Tüske László PhD